

ДЕКЛАРАЦІЯ РЕЗОНЕРА

— Щоб ви краще мене зрозуміли, я переберу по черзі всі великі випадки мого життя. Їх, я казав уже вам, небагато. Тому почну з першого і разом з тим найголовнішого. Ви про нього не здогадуєтесь? Ні? Дуже просто: цей кардинальний випадок — моє народження. Вдумайтеся в цей факт. Чи була якась закономірність у тому, що я народився саме даного моменту і саме такий, який я є? Ні, не було. Спробуйте, якщо ви можете, пізнати дику вакханалію випадку у найважливішому акті людського життя — народженні людини, Яка-небудь тупиця, чванько від науки скаже вам з почуттям цапиної зверхності, що ви доконечно народилися від статевого єднання ваших батьків. Облиште! Доконечно народилось щось, а не я. Все має якусь реальну причину, скаже вам далі той самий науковий ферт. Ах, так? — скажу я. — Тим краще! Тоді визнайте, будь-ласка, що коли б мій батько того вечора, як зародив мене, був, припустимо, трохи більше стомлений чи заклопотаний і відклав би цю справу на годину, на одну лише годину, — через годину вся сукупність причин — настрій батьків, а також їхні фізіологічні умови — були б уже інші, отже, й наслідок був би інший, тобто мене як такого не утворилося б, утворилася б інша дитина, така сама випадкова, як і я, але інша, кажу вам, а я не існував би. От вам і доконечність! Додайте сюди ще всю безліч причин, що впливають на розвиток плоду в матерньому лоні, всі ті дрібниці, що складаються в процесі життя зовсім без того, щоб бути доконечними: їжа, прогулянка, хатні обставини, той самий настрій і всякий подібний дріб'язок, який так само міг би бути інший у всякий даний момент, і ви побачите, яке гнітюче випадкове народження кожної даної людини, такої, яка вона є. Цим я не хочу сказати, що причинного зв'язку немає, але він байдуже складається в процесі свого складання і з такою самою доконечністю міг би відхилитися на один пункт, давши через це найнепомітніше відхилення зовсім новий наслідок. Дозвольте вам сказати прямо, що я був би інший, тобто мене не було б, якби мої батьки, стараючись, так би мовити, о зародження якогось Х — нічим іншим не була для них і для світу майбутня дитина, — були б тільки більше або менше пристрасні в своєму заході, ніж вони були насправді. А спробуйте проаналізувати, чому вони були пристрасні саме в тій мірі, а не в іншій, і ви зразу дійдете таких нікчемних, мізерних і далеких причин, що вам соромно стане говорити про їхню доконечність, якщо тільки ви взагалі не втратили совісті. Коли подія сталася, всі бачать, що вона сталася, і потішають свою тупість запевненням, що вона сталася доконечно. А там десь у душі вже ворухиться приємний здогад, що це так судилося — ким? — що це так призначено споконвіку... Але я вже казав вам про це: дурість і гонор.

Але ходімо далі, поставмо собі запитання іншого роду: як би я не народився, доконечно чи ні, байдуже, але чому в мене цей певний, визначений характер? Від батьків? Але ж це псевдопояснення псевдоспростовують інші діти тих же батьків, зароджені й виплекані в тому самому лоні, діти тієї самої крові, виховані в одних зо мною обставинах — мій брат і дві сестри. Запевняю вас, що вони були зовсім відмінні від мене — кажу: були, бо вони вже всі померли. Дитиною я був недовірливий і нерухливий: братові й сестрам, певно, ніколи на думку не спадало гратися зо мною,

вони мене обминали й боялися. От вам і діти одних батьків! Так що визнайте, що між мною і моїми однокровними *geschwester** не було нічого спільного, як це дуже часто буває між дітьми в родині.. Чому один брат буває червоний, другий білий, один винахідник, а другий просто бухгалтер? Чому? — питаю я вас і всіх. З якої, даруйте на слові, доконечності? Що ви можете сказати, крім жалюгідних «так судилося» і «так вийшло»? Але «так судилося» разом з призначенням, фатумом та іншим чортовинням на зразок вроджених ідей, здібностей, характеру — я вже послав до чорта. Лишається «так вийшло» — так справді вийшло. Але ж це випадковість! Справді, характер дитини, її здібності й нахили складаються тільки після її народження протягом перших років її життя. Складаються під впливом найрізноманітніших дрібниць, очевидно, цілком непомітних і неприступних, інакше людство із своїм тисячолітнім досвідом уже навчилося б цими дрібницями керувати. Ніхто не виховує боягузів, а їх ніколи не бракує. Всі діти вчаться малювати, а безліч після того не вміє навіть окреслити найпростішу річ. Ось ваше виховання — воно безсиле, бо в найкращому разі може тільки розвинути те, що вже є. І ось вам висновок: фізично й духовно всяка людина є утвір випадковості.

Треба було минути тринадцяти рокам, поки в моєму житті трапився другий вирішальний випадок: одну з моїх сестер на смерть переїхав трамвай. Ви не можете уявити, яке враження справила на мене ця загибель. Я вже казав вам, які стосунки були між мною й іншими дітьми в родині — вони були мені цілком байдужі, більше того — чужі. Та коли сестру привезли додому з потрощеними ногами, розчавлену, закривавлену, зо мною сталося щось неймовірне: я ридав, я бився на підлозі, кричав, ревів. Перед моїм розпачем якимось навіть зблідло горе, викликане смертю сестри: вона була вже мертва, а я живий; усі турботи того дня звернулися на мене. Я чув, як мати казала батькові, що от, мовляв, доказ чулості мого серця, що я тільки з вигляду похмурий, а душа в мене золота, — і справді, брат і сестра, які дружили й гралися з померлою, спромоглися лише тихо схлипувати, а я виявив якусь безумну, у всякому разі, не дитячу тугу. Все це дійсно так було, але чому? Не сестра, не її втрата були причиною мого відчаю — зовсім ні! Для мене не важило, що цей труп — моя сестра. До того часу я ніколи не бачив смерті, тим більше такої наглої, кривавої й безглуздої. Я не думав про смерть, я її не уявляв. А тут я її побачив. Я побачив труп людини і завив так, як виє на труп собака. Звичайно, я не міг думати тоді нічого виразно, не міг скласти ні тверджень, ні висновків, але я щось таке відчув, щось пронизало мене навіки — це була певність, наочність нікчемності людини: досить трамваєві переїхати людину, яка жила, сміялася, ходила, і вона робиться трупом. Ви вдумайтесь у це, будь ласка; інакше сказати, я, батько, мати, брат, друга сестра і всі інші люди існуємо лише остільки, оскільки нас ще не переїхав якийсь трамвай! Відтоді люди стали для мене ще дальшими і, головне, дрібними, крихкими, жалюгідними, як мухи. І страшенно марними... Ви не спите ще? («Ні, я слухаю уважно», — озвався Городовський.) Отже, будемо продовжувати? Гарзд.

* Сестрами (нім.).

Проминаю все неістотне. Я вже вчився, звичайно, в школі. Без ніякого ентузіазму, запевняю вас: люди і все, пов'язане з ними, в тому числі наука, були для мене найвищою мірою нецікаві. Але мені просто легше було вчитися, ніж терпіти сварки й розмови з батьками в тому разі, коли б я перестав учитися. Щоправда, моє ставлення до науки згодом трохи змінилося. Батько почав брати мене до суду — він був адвокат, досить видатний. Можливо, він тішив себе надією повернути мене до юриспруденції, бо в мого брата на той час уже цілком, визначився нахил до наук економічних, які невдовзі привели його до марксизму й згодом до заслання. Але повірте, що мене це мало обходило. Також не справила на мене ніякого враження смерть другої сестри. Проминаю все це. Отже, я був раз-другий у суді — і зацікавився страшенно. Батько мій ожив, я ж тепер був його єдиною надією. Але ви можете здогадатися, що в мене зовсім не прокинувся спадковий нахил до юридистики, як це міг подумати мій батько. Просто на суді я був вражений дивовижною річчю: уявіть собі — дорослі люди, очевидно, більш-менш розумні — прокурор, судді, присяжні, адвокати. Вони розглядають справу. Але як? Зовсім диким, несподіваним чином! Замість того, як це було б природно, нормально для розумних людей, щоб один обізнався з справою, вдумався в неї і розв'язав її, потрібен, розумієте, цілий синедріон, де один говорить одне, другий зовсім протилежне, потрібні всі ці промови, докази, напади і оборона, ніби це футбольна гра, де комусь треба забити гол! Ви тільки вдумайтеся в це, але глибоко, до кінця, і ви зрозумієте те, що зрозумів я: нікчемство, злидні людського розуму, якого не вистачає навіть на те, щоб самостійно розв'язати справу про якийсь там злочин. І після цього той самий розум береться пояснити світ! Яка нісенітниця! Я збагнув у судовій залі хисткість людського розуму так само, як зрозумів хисткість людського тіла після смерті першої сестри. Для мене людина стала ясна: квола, недолуга істота, що пробирається у всесвіті з блимаючим каганчиком свого розуміння. Як же до неї ставитися? Шанувати нема за що. Любити й жаліти, як можна любити й жаліти, наприклад, сліпого, безрукого, хворого на невігойну недугу? На це питання треба було відповісти. І я з таким запалом, як була доти моя байдужість, накинувся на людей і науку. Я спостерігав приступних мені людей з усією затаєністю й пильністю, які можливі лише тоді, коли вперше прокидається вся жадоба пізнання. У шістнадцять років я пізнав і жінку, але зразу ж відштовхнув її з огидою, як прилад, що найяскравіше здатен показати, яка кожен з нас тварюка. Я був дуже вдячний жінці за цей показ, але не мав охоти перевіряти його вдруге. Уявіть собі ці зчеплені тіла, цей вираз обличчя, слину, нарешті, запах... Ви протестуйте? Ну, я ж не маю наміру вас переконувати. Скажу тільки, що я цілком зрозумів тоді несамовитість і злобу, з якою Амнон прогнав Тамару, що віддалася йому. Вам відома ця пригода? Ні? Біблію все-таки варто переглянути. А скільки я прочитав книжок! Я читав як хронічний алкоголік. Я бачив, яка кривава й нища людська минувшина, яка сліпа й безпорадна історична дія людини. Всі ці смішні держави, війни, розбрати, ями й багновища, в які систематично провалюється людський рід. Це ж не історія розумних істот, це історія недоумків, йолопів, маніяків! І зауважте: так буде завжди, бо так було завжди. Можна винайти нову машину, але не новий спосіб життя. Зрозумійте: спосіб життя дано. У цьому все: дано. Чотири літери, з яких люди не

вилізуть, як із своєї шкури. Історія — це моторошний маскарад розбійників і біснуватих. Хай. Але, може, людина виглядає пристойніше, так би мовити, сама по собі? Не буду говорити вам про те, що всі люди в основному негідники, лицеміри, неймовірні себелюби, одно слово, без винятків тартюфи, і що відрізняються вони лише способом вияву своїх якостей, тобто лише формою їх прикриття. Тільки сила, тільки людська підлота рушить і так званим праведником, що накладає своїм життям за ближніх, і так званим бузувіром, що винищує праведників. Задоволення пихи, не більше. Але вам це відомо, я думаю. І не тому я перекреслюю людей, що вони злі. Ні! За їхнє вдавання. Я простягнув би руку тигрові й гієні, які задовольняють своє ество без мотивів, ви розумієте, без масок, без надбудов. Пожер — і все. Це благородно. Але я закладаю руки за спину, коли бачу кривляння і пишномовство для прикриття цього самого пожирання. Звір не соромиться своєї дії, а людина соромиться; звір прямо й чесно виявляє себе, а людина боягузливо ховається за бундючними чуттями, за високими спонуками, за ідеями: вона підліша за звіра. І найогидніше те, що це людське вдавання ввійшло в плоть і кров, що людина битися лізе, коли почнете доводити їй, що вона просто мізерний блазень. Що б ви сказали про акторів, які зненацька справді повірили б у те, що вони графи, князі і лицарі, яких вони грають, і зійшли б зі сцени в своїх костюмах, із своїми монологами й діалогами? Ви сказали б, що вони збожеволіли. Але довести цим божевільним ви не змогли б нічого. Безнадійна річ. Людину ні в чому не можна змінити; в найкращому разі вона прикинеться, що змінилася, а насправді лишиться тією самісінькою. Коли її стара маска від довгого вжитку дала вже тріщину, крізь яку випинають її справжні риси, вона підлатає її або виробить нашвидкуруч нову — і це зветься системою, філософською чи політичною, історичною тичиною, поворотним пунктом, чим хочете. А які претензії! Скільки вигадано для людини завдань, ідеалів, скільки безглуздя написано, щоб надати глузду людській історії! З «ізмами» просто не розминешся. І кожен такий «ізм» — калюжа самоомани, в яку люди лізуть гуртом, як і належить свиням. І все це подається з підливою — абсолютною чи відносною, як до смаку, з гарніром прагнень і кінцевих цілей, чи бачите. Барани в циліндрах! Погасне сонце — і годі буде дурня клеїти. Ви згодні? Тепер ви розумієте, чому вони так казяться, коли їм сказати, що людина — просто випадкове й непривабливе нікчемство? Це означає викривати їхнє шахрайство, а щодо цього в них кругова порука, будьте певні. Любити й жаліти цих розпринджених вдаванців? Ні! їх можна тільки зневажати, від них можна тільки відвернутися. І я від них відвернувся. Десь дуже рідко трапляється в комашінні людського життя випадок, щоб народилася людина з немилосердним зором, вільна від усіх забобонів, якими отруюється людство. Я така людина. Життю потрібні покликачі, оборонці старих методів облуди або вигадники нових. Я не замілювач очей, я не декоратор голоду й гордості! Я часточка, що випала з загального руху, діставши тим самим змогу побачити збоку весь процес. І за те, що я збагнув життя, воно засудило мене на самотність. Для всіх я тільки виродок. Для вас також, напевне. — («У всякому разі цікавий», — промовив Городовський.) — Тим краще. Тоді я переходжу до третього й передостаннього випадку свого існування.

Вибачте, я навіть не пробую пояснити вам своє життя — життя людини без ілюзій; це річ не приступна для того, хто має хоч якісь ілюзії. Байдужість, відчуженість? Безсилі слова. Самодостатність — це підходить краще. Я звів до вузького мінімуму стосунки з ближніми, але жив, бо не мав ніяких підстав уривати життя, яке не обходило мене навіть у тій мірі, щоб його урвати. Проте я запасся завбачливо належним препаратом на той випадок, коли б життя стало для мене незручним, наприклад, коли б я захворів. Але я почувався цілком добре, отже, не мав причини якось реагувати на те, що мене, по суті, не торкалося. Спробуйте зрозуміти мене, якщо ви зможете!

Революція мене не здивувала: я ж знав людську історію. Доконечна чи ні вона була? Питання не важливе для нас. Мушу тільки сказати, що у всякому разі, не було доконечності в тому, щоб вона збіглася в часі з моїм існуванням. Це по-перше. По-друге, признаюся щиро, я ніколи не міг сподіватися, що ця революція, яку я сприйняв ну просто як звукове чи слухове враження, не більше, матиме для мене такі кардинальні наслідки. Слухайте уважно — передусім революція призвела до того, що з заслань і еміграції вернувся мій брат. Гаразд, у цьому ще немає нічого дивного. Він почав відігравати тут видатну комуністичну роль — його особиста справа. Я не здивувався також, коли він розшукав мене, — старі забобони кривдності. Він поговорив зо мною півгодини, побачив, що говорити зо мною нема про що, і не намагався продовжувати знайомство. Все здавалося вичерпаним. Про те, що він помер два роки тому, я міг би з успіхом і не знати. Але мене викликали — і, уявіть собі, в характері спадкоємця, як висловлюються галичани. Я мав розпорядитися братовим майном. Брат був неодружений і, крім братових книжок, які я подарував інституту, власне, не мав нічого. Собі я взяв одну тільки річ: це була невеликого розміру скляна банка, упакована дуже дбайливо в коробку з написом *Vandja*. У банці рудого кольору сухе зілля. Я не міг здогадатися, що таке банджа, тільки й тому забрав її з собою. Ця річ стовбичила в мене довго, може, рік, нарешті я вирішив її розшифрувати. Порившись у словниках, я з'ясував, що банджа є не більше і не менше як один з численних препаратів індійських конопель. Тобто мені до рук несподівано потрапила банка з гашишем.

Будь ласка, простежте зв'язок причин. Революція — забутий брат — його смерть — гашиш — з одного боку, а з другого — я, людина, що найменшого стосунку не мала до причин першого ряду. Який приголомшливий випадок! Скажу більше — просто трапунок! — («Ваш брат куриє гашиш?» — спитав Городовський.) — У тому-бо й річ, що ні, це ще збільшує пікантність даної випадковості. Не куриє зовсім, це абсолютно вірогідно. Але я знаю, що в своїх політичних блуканнях він довгий час пробує у Азії і там, очевидно, для курйозу придбав собі цю банку з наркотиком. Бо в нього ще були всякі екзотичні дрібниці, тропічний шолом, наприклад. Мій брат не куриє гашишу. Але я почав курити його. Вже рік. І не жалкую. Не жалкую ні в якому разі. Навпаки, запевняю вас! Бо світ збудований таким ідіотським чином, що сприйняти його, який він насправді є, можливо тільки за допомогою наркотику. На цьому мушу спинитися. Що б ми не говорили і як би не викручувалися, ми всі чудово розуміємо, що світ існує поза рамками простору й часу. Його координати — безконечність і вічність. А наші,

навпаки, — скінченність і часовість. В цьому коріння людської немочі й смішності: координати, людини не збігаються з координатами світу. Всі системи, які пробують замазати цей факт і довести, що для нашого людського розуму приступне пізнання світу, є лише латанням старої і жалюгідної надії на те, що світ створений *ad usum homini**. Тобто вияв тієї самої невичерпної людської пихи. Ви хитаєте головою? Що ж! Можу тільки ще раз сказати, що не маю на меті ні переконувати вас, ні сперечатися з вами: мені треба тільки висловитись. А що ви разом з безліччю людей залишаєтесь навколішках перед розумом, мені ж байдуже. Бийте йому поклони, молитесь! Це ж ви молитесь своїй власній гордості. І це природно. Ви вірили колись, що Єгова введе вас у обітовану землю, а тепер вірите, що це зробить розум, — наслідки будуть ті самі. Сумні наслідки, бо ніякої обітованої землі немає. Є тільки та земля, до якої ви прикуті. Чорна й брудна. Я скажу більше: оскільки розум не співмірний з світом, він тільки здатен віддаляти нас від пізнання світу. Це пізнання можливе наперекір розумові, через усунення його, через те, що ми безпосередня частина світу всупереч тому, що ми розумні. Злитися з світом у його безконечності й вічності — ось дійсний шлях світопізнання. Воно одне. Воно досягається тільки тим, з чим розум не має нічого спільного: вчуттям, прозрінням, екстазом. Тому якийсь дикий шаман глибше і дійсніше пізнає світ, ніж наш найбільш надутий учений. Останній це просто сухар, від систематичного харчування яким вас обпадає духовна цинга.

Звичайно, я знав це давно. Про це надто багато думано й написано, і тільки тому, що люди вмисне затуляють вуха від правди, яка їх викриває, ці думки можуть здатися кому-небудь новиною. Але знати мало. Ви помітили, що знання ніколи ні в чому не задовольняє? Ми завжди потребуємо пережити. Побачити, діткнутися. Діткнутися світу, який він є, сприйняти його без посередників, відчутти себе світом — ось у чому вічна принадливість наркотику: він убиває ваш нужденний розум, не вбиваючи в нас життя. Ви зрозуміли мене? Не зовсім? Це ж просто — уявіть, ви викурили гашишу. Все, що ви знали, бачили, що ви були, зникає. Ви скидаєте з себе все, що накинуло вам виховання, суспільство, освіта, традиції, ви робитеся незайманим згустком життя. Ви струшуєте з себе найдошкульніші кайдани, які вам приречено тягати по землі, — простір і час. Ви вільний, вічний, незалежний, ви всемогутній. Ах, правда, цього не можна уявити! Це поза межами, їх треба переступити. Ви шугаєте, для вас немає більше перешкод, ви мчите в шаленому вихрі світотворення, ви сам творець, ви те єство, що рушить усе світом; ви все, поза вами немає нічого. І ви, ви розгортаєте світ перед собою в невпинній і пристрасній зміні, ви запалюєте й гасите сонце, женете повз себе молочні струми сузір'їв, розчахаєте і замикаєте безодні. І все це ви. А потім ви заглиблюєтесь у лісі, колихані вічним вітром, у пущі, де з корінням вистрибують і знову занурюються в ґрунт дерева, де пурхають величезні яскраві квіти, де виростають і перетворюються веред вами велетенські тварини; ви линете далі над сніговими горами, що рухаються, як незчисленна комашня, ви пірнаєте в прірви океану, що викидають вас з глибин у піну й шум розбурханої поверхні або втягають у підводні печери, у

* Для людини (лат.).

несамовиті гроти, що, стискаючись, як стравохід, проштовхують вас крізь палаючий центр землі в пустелі, з яких ви в ураганах піску підноситеся знову у високості. І все це ви, ви якась всеєдність, ви щось всеосяжне, неперевершене, нездоланне. Ви неситима воля, яка діє сама в собі. Зрозумійте це, якщо ви можете! — («Розумію, — сказав Городовський, бо в голосі фізика було занадто розпачливе благання. — Розумію, але що-ж потім, після всього?») — Пащенко зробив паузу: — Після всього... після всього, звичайно, реакція: гіркота, стома, каламуть, пригнічення, якими світ мстить за те, що ви прозирнули в нього. Зрозуміла річ.

Але слухайте далі, кінець уже близький. Поки я курих, у моєму житті не було міри. Бо в мене не було нічого з того, чим люди міряють своє існування: ні бажань, ні цілей, ні дітей. Тепер ця міра з'явилася. Це банка з гашишем. Ви знаєте пісочні годинники? Велика зручність їх полягає в тому, що ви можете їх перевернути, коли пісок у них пересипався. Але моя банка з гашишем не перевертається, вона порожніє безповоротно. Тому вона й стала мірою мого життя. Спочатку я курих раз на десятиденку. Потім непомітно виникла восьмиденка. Потім я подумав, чому б мені не перейти на загальноживану систему шестиденки? В міру того, як зменшувався вміст банки, зростала й потреба ще зменшити його. Я запровадив п'ятиденку. Ви розумієте — кожна викурена цигарка для мене — удар сигнального гонга, що звучав раніше здалека, а ось усе ближчає, ближчає і лунає вже на моєму порозі. Останнє моє досягнення — чотириденка. Я курих учора. У мене залишається дві цигарки — на 17-е і на 21-е. — («І все?» — спитав Городовський.) — І все. Я ж казав вам, що кінець уже близький. Ви думаєте, я журюся? Ні! Мені навіть подобається відчувати це повільне, невідступне наближення. Скажу більше — якби хтось дав мені ще одну банку гашишу, я б викинув її. Вона мені більше не потрібна. Я все пізнав і пережив. Прощайте.

Він підвівся, незграбно човгнувши стільцем. Поки він говорив, за стінами непомітно насунулися хмари, і вікна почорніли, кидаючи в кімнату мертву сутінь, у якій людина здавалася лише своєю тінню.

— Стривайте, — промовив Городовський, — ви, здається, підкреслювали мою особливу роль у вашому житті. Можливо, це теж лише вияв моєї людської гордості, але мені хотілося б зрозуміти цю роль докладніше,

— Невже ви її не зрозуміли!? — скрикнув Пащенко, підходячи до нього. — Мені просто ніяково вам пояснювати: ваша роль у тому, що ви вислухали мене. Ви ж четвертий великий випадок мого життя. Скажу вам просто: мені не хотілося покинути цей світ, не розказавши про своє життя. Хай це примха, але разом з наближенням часу мого відходу це бажання зростало дужче й дужче. Зрозуміло: поява міри в моєму житті породила це бажання. Нарешті воно почало душити мене. Кінець мій близький, а кажуть, у момент конання люди з неймовірною яскравістю переживають ще раз ущільнено всі свої життєві події. В мені прокинулося нове життя — життя спогадів. Все, пережите й затаєне в мені, я сказав би, все, замкнуте в мені, почало уявлятися часом так яскраво, що голова моя туманилася. Я годинами просиджував у маренні, живучи вже тільки собою. Бували хвилини, коли мені треба було натискувати на всі свої гальма, щоб не зірватися з місця й не вибігти на вулицю у вигляді нового пророка.

До речі, всі пророки, релігійні й цивільні, були, як ви знаєте, психопатами. Щоб урятувати себе від такої ганьби, а це ж страшна ганьба: цілий свій вік зневажати людей для того, щоб наприкінці заходитися їх повчати! — мені спадало іноді на думку все це написати. Але передусім безглуздо писати те, що давно відомо, тільки тому, що ти теж це знаєш. І яка претензія — намагання увічнити себе, залишити себе в пам'яті нащадків! Я ж не письменник, даруйте на слові, не індивід, який у бундючному самозахопленні тиче всім у вічі за допомогою книжок своє «я»: ось як я бачу, ось як я чую, ось який я надзвичайний! Тому для мене залишався один шлях: відбутися усним оповіданням. Але кому розповісти? Знайомим, наприклад, колегам по школі? Та це ж безумство! Незнайомим? Справді, мені потрібна людина стороння й zarazом приступна, яка вислухала б мене й залишилася б мені чужою. Складне завдання, яке міг розв'язати тільки випадок! Цю людину, яку я мав якось зустріти, я наперед почав любити, я обіцяв зробити для неї все, що тільки зможу. Іноді я сідав на лавці в парку з надією, що хтось сяде поруч, ми розбалакаємося, і я матиму змогу розказати. Марні заходи! Правда, кілька разів доходило навіть до розмови, але тільки я починав розповідь, від мене тікали, вважаючи за божевільного. Дурні, тупиці, йолопи, одно слово — люди! Я вже почав зневірятися. І раптом, як весняний грім, ваш дзвінок.. Ви невідомими й, вибачте, нецікавими для мене стежками прийшли сюди.

Він узяв Городовського за руку.

— Дякую, — сказав він схвильовано, — я до ваших послуг. Ви перший, кому я говорю такі слова, і останній, звичайно. Я більше не прийду до вас, а ви приходьте до мене, як тільки матимете в мені потребу. Але поспішайте використати мене, — засміявся він, — у вашому розпорядженні тільки тиждень. 21-го я викурю свою останню цигарку. Це буде ввечері. Десь уночі я отямлюся і, стомлений, виснажений, поплентаюся через усе місто, прихопивши з собою портфель з саперною лопаткою. Але в нього я покладаю ще препарат, запасений, як я казав вам, про той випадок, коли життя стане для мене незручним. Я йтиму звичайним кроком — поспішати було б нетерпінням, баритися — ілюзією. Я йтиму так, як пройшов ціле життя, — без забобонів. Промину місто, де я народився й жив, з якого не виїздив нікуди ніколи; промину і не оглянуся. Я ж нічого тут не залишаю. Потім ітиму пусткою до місця, яке собі обрав. Там уже майже закінчена моя могила: викопана моєю лопаткою печера в сторчовій стіні на звороті яру, прихована чагарником і обвалами. Бо я не хочу, щоб мій труп мацали й розтинали люди. Я не хочу, щоб вони навіть по смерті заволоділи тим, чим я був. Тому моя печера викопана так, що, ввійшовши в неї, легко завалити за собою вхід. Після цього мені не залишиться чим дихати на чверть години. Але навряд чи я встигну використати все повітря, бо мій препарат подіє швидше. І це буде все. Добраніч.